

TARDOS ÁGNES

# A PÉNZÜGYI INSTRUMENTUMOK ELSZÁMOLÁSA IAS – US GAAP – MAGYAR SZABÁLYOZÁS

A Nemzetközi Számviteli Szabványok (IAS/IFRS) és az amerikai szabványrendszer (US GAAP/FAS) a magyar számviteli szabályrendszertől eltérően nem a jelentést készítő gazdasági egység jellegétől függő szabályrendszerből, hanem témakörökre vonatkozó szabványokból állnak. Az alábbiak az IAS 39-es a pénzügyi instrumentumok megjelenítésével és értékelésével foglalkozó szabvány hatókörébe eső instrumentumok elszámolására és értékelésére vonatkozó nemzetközi, amerikai és magyar szabványrendszer hasonlóságairól és eltéréseiről adnak áttekintést. A cikk a speciális célra létrehozott egységek világába is kitekint, és végül röviden összefoglalja a szerző a magyar szabályozási rendszerre vonatkozó főbb javaslatait.

## MIT ÉRTÜNK PÉNZÜGYI INSTRUMENTUM ALATT?

Az IAS 39 tágran határozza meg a pénzügyi instrumentum fogalmát. Beletartozik a készpénz, a követelések és hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok és befektetések, kötelezettségek, felvett hitelek és a derivatívok (akkor is, ha beágyazottak illetve rejtettek). Nem minden pénzügyi eszköz és forrás esik az IAS 39 hatálya alá. Egyes pénzügyi eszközök és források azért kerültek ki az IAS 39 hatályából, mert ezekkel más szabványok foglalkoz-

nak. Ezek közé tartoznak a leányvállalatok, befektetések, melyekben a befektető jelentős befolyással rendelkezik, közös vezetésű vállalkozások, alkalmazotti juttatások, lízingek, a felvásárláskor keletkező függő kötelezettségek.

Az IAS 39 határai nem ilyen egyértelműek. Gyakran igényel mérlegelést annak eldöntése, hogy egyes ügyletek esetén szükséges-e az IAS 39 szabályait alkalmazni, ilyen határterületek például azok a biztosítási szerződések, melyekben a biztosítási kockázat viszonylag alacsony, egyes hitelkockázat ellen védelmet nyújtó

hitelderivatívok, és azok az árualapú határidős ügyletek, amelyek áruszállítással kerülnek teljesítésre. Problémát jelent továbbá a rejtett, beágyazott derivatívok azonosítása, értékelése és különválasztása.

⇒ **Pénzügyi eszközök – besorolás és értékelés.**

### 1. Nemzetközi Számviteli Szabványok és USGAAP

Az IAS és a US GAAP a pénzügyi eszközök négy kategóriáját különbözteti meg.

- **Forgatási célú eszközök:** Ez a kategória olyan pénzügyi instrumentumokat tartalmaz melyeket rövid ideig nyereségszerzési céllal tart a tulajdonosuk. A forgatási célú eszközök az IAS és a US GAAP szerint is valós értéken kerülnek a mérlegben kimutatásra és a valós érték nem realizált változása azonnal kimutatásra kerül az eredmény-kimutatásban.
- **Lejáratig tartott eszközök.** Azok az eszközök kerülhetnek ebbe a kategóriába, amelyek esetén a tulajdonos szándéka és képessége ezen eszközök lejáratig való megtartására egyértelmű. Csak fix és világosan meghatározható lejáratú idejű eszközök sorolhatók ide. A tulajdoni részesedést biztosító részvények ennek következtében nem kerülhetnek ebbe a kategóriába.

Az IAS és US GAAP szerinti értékelésük hasonló. Beszerzési költségen kerülnek be a mérlegbe, az esetleges diszkont vagy ázsió a hatékony kamatlábak módszerével kerül amortizálásra, és a kibocsátó hitelképességének romlása

esetén az amortizált beszerzési költséget értékvesztés is csökkenti. Abban az esetben, ha a tulajdonos ezekből többet ad el, mint amennyi jelentéktelennek tekinthető, akkor a továbbiakban nem sorolhatók eszközök ebbe a kategóriába, és az összes eddig ide sorolt eszközt át kell sorolnia az eladásra tartott eszközök közé.

- **Közvetlenül nyújtott kölcsönök.** Ebbe a kategóriába azok az eszközök tartoznak, melyek közvetlen az adósnak nyújtott pénzáttalással, áruszállítással vagy szolgáltatással keletkeztek. Nem tartoznak ebbe a kategóriába a vásárolt értékpapírok és követelések.

E tételek az **IAS-ben** és a **US GAAP** szerinti beszámolóokban egyformán értékvesztéssel csökkentett amortizált beszerzési költségen kerülnek elszámolásra.

- **Eladásra tartott pénzügyi eszközök.** Minden olyan követelést megtestesítő értékpapír és befektetés ide tartozik, amely nem került besorolásra az előző három kategóriába.

Valós értéken kerülnek kimutatásra mind az **IAS** mind a **US GAAP** szabványrendszere szerint. Ugyanakkor az eredmény-kimutatásban való szerepeltetésükben eltér a két szabványrendszer. Az IAS-ben a jelentést készítő dönt arról, hogy az e kategóriába tartozó összes eszköz valósérték változását azonnal megjeleníti az eredmény-kimutatásban, vagy ezek a halasztott adóval csökkentett értéket a tőkeszámlán jelenítik meg, míg értékvesztés nem lép fel vagy eladásra nem kerülnek. Az amerikai szabványok értelmé-

ben a valósérték változás az átfogó jövedelemszámla részeként a tőkeszámlán jelenik meg.

valós értéken, hanem értékvesztéssel csökkentett beszerzési költségen kerülnek kimutatásra a magyar pénzügyi beszámolóokban.

## 2. A magyar számviteli szabályozás

- A magyar számviteli szabályozás értelmében a **forgatási cél** időhorizontja törvényileg meghatározott egy év, szemben az IAS által megengedett maximálisan egy évvel és a kapcsolódó számvitel politikai döntési lehetőséggel. E tételek valós érték helyett értékvesztéssel csökkentett beszerzési értéken szerepelnek a beszámolóban.
- **Lejáratig tartott eszközök.** Nincs ennek megfeleltethető kategória a magyar számvitelben.
- **Közvetlenül nyújtott kölcsönök.** A magyar számvitel nem különbözteti meg a közvetlenül nyújtott és vásárolt kölcsönöket. E tételek értékvesztéssel csökkentett beszerzési értéken szerepelnek a magyar beszámolóban. Itt érdemes megemlíteni, hogy az esetleges diszkont és árszámítására csak korlátozott mértékben ad lehetőséget a magyar szabályozás, továbbá nem ad részletes iránymutatást az amortizáció elszámolásának módszeréről sem. A nemzetközi gyakorlattól való további eltérést jelent a hitelnyújtáskor felmerülő díjak és költségek kezelésére vonatkozó útmutatás hiánya a magyar szabályozásban.
- **Eladásra tartott eszközök.** Az előzőekbe nem besorolt tulajdoni részesedést megtestesítő befektetések sem a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő

## ⇒ Hitelek értékvesztése.

**Diszkontált jelenérték.** Mind az IAS mind a US GAAP pontos világos módszertant ad a hitelek értékvesztésének elszámolására. Ezek közül az egyik (az IAS-ben jelenleg az egyetlen elfogadható módszertan) a jövőbeli pénzáram jelenértéke alapján meghatározott értékvesztés az alábbi diszkont tényezők alapján:

- Fix kamatozású hitel esetén az eredeti effektív kamatláb;
- Változó kamatozású hitel esetén kimutatott eszközök esetén a szerződés szerinti kamatláb alkalmazásával.

**Tapasztalati adatok.** Van lehetőség portfólió megközelítésre, de tetszőleges ráták és indexek alapján becsült „lehetőségek” veszteségek nem számolhatók el. A portfólió alapú értékvesztés becsülésnek tapasztalati hitelvesztés adatokra kell épülnie. A hazánkban is alkalmazott céltartalék mátrix nem elfogadható.

## ⇒ Pénzügyi források – besorolás és értékelés.

### 1. Nemzetközi Számviteli Szabványok és US GAAP

A pénzügyi kötelezettségek az IAS és US GAAP szerint is két csoportba sorolandóak: forgatási célú kötelezettségek és egyéb kötelezettségek.

A forgatási célú kötelezettségek valós értéken, míg az egyéb kötelezettségek amortizált beszerzési költségen kerülnek elszámolásra.

## 2. A magyar számviteli szabályozás

A magyar szabályozás nem tartalmaz forgatási célú kötelezettség kategóriát. Az IAS szerint ebbe a kategóriába tartozó derivatívákra, mint azt még a továbbiakban részletesebben kifejtjük, céltartalék képzési kötelezettséget ír elő.

### ⇒ Derivatívák és fedezeti elszámolás.

#### 1. Nemzetközi Számviteli Szabványok és US GAAP

Az IAS értelmében derivatíva az a pénzügyi instrumentum, melynek értéke egy alapügylethez kötötten változik (pl. kamatláb, részvényárfolyam, devizaárfolyam stb.), mely nem kíván jelentős kezdeti befektetést, mely jövőbeli időpontban kerül kiegyenlítésre. A US GAAP csak azokat a szerződéseket tekinti derivatívának, melyek nettó módon kerülnek kiegyenlítésre.

Származékos ügyletre példa a kamatswap, deviza-swap vagy kiírt részvényopció.

- **A derivatívák besorolása és értékelése**

**Valós értéken történő kimutatás.** A nemzetközi számviteli szabványok és az US GAAP előírásai alapján a derivatívok a pénzügyi beszámolóokban az ügylet céljától függetlenül valós értéken kerülnek ki-

mutatásra. Az általános szabály értelmében a valós érték változása azonnal a tárgyévi eredményben jelenik meg. (Lejáratától függetlenül az összes származékos ügylet, amely nem fedezeti besorolású a forgatási célú ügyletek kategóriájába tartozik.)

- **A fedezeti elszámolás előfeltételei és következményei**

A fenti általános szabálytól csak a **pénzáramra vonatkozó fedezeti ügyletek** – azaz a várt jövőbeni cashflow-k esetleges értékváltozásának ellensúlyozása érdekében kötött ügyletek – esetében tesz kivételt a szabvány. Ez esetben lehetőség van a derivatív ügylet valós érték változásának meghatározott részét átmeneti ideig a saját tőke elkülönített elemeként kezelni.

**A valós értékre vonatkozó fedezet esetén,** azaz a jövőbeni cash-flow-k helyett a meglévő mérlegpozíciók értékének fedezetére kötött ügyleteknél az összemérés elvének érvényesítése érdekében – az általánostól eltérő értékelési szabály nem a fedezeti, hanem a fedezett ügyletre vonatkozik, és a szabvány ez esetben lehetőséget ad a fedezett instrumentum kimutatási értékének a fedezett kockázat miatti valószínű érték változás mértékének megfelelő módosítására.

**Fedezeti elszámolás előfeltételei.** A fedezeti elszámolás alkalmazását számos kimerítő feltételnek való előzetes és folyamatos megfelelés teszi csak lehetővé. Ezek a feltételek, amelyek lényegében megegyeznek a nemzetközi és az amerikai szabványrendszerben a következők:

- A fedezeti kapcsolat hivatalos dokumentálása a kapcsolat létesítésekor. Figyelem: fedezeti kapcsolat visszamenőleges hatállyal nem hozható létre.
- Világosan meghatározott fedezeti kapcsolat, amely egyértelműen azonosítja a fedezni kívánt kockázatot és az instrumentumot, és az azt ellentételező fedezeti instrumentumot.
- A fedezeti instrumentum értékét a társaságnak folyamatosan nyomon kell tudni követnie.
- A várható (95–105 százalék) és tényleges (80–125 százalék) hatékonyság folyamatos mérése és a szigorúan a szabványok által meghatározott sávon belüli ingadozása.
- Előre jelzett ügylet csak akkor lehet fedezett tranzakció, ha az ügylet bekövetkezésének valószínűsége nagy.
- Nettó mérlegpozíció nem lehet fedezett tétel.

## 2. A magyar számviteli szabályozás

A nem fedezeti célú származékos ügyletek esetén a jelenlegi szabályozás értelmében a nem realizált eredmény nem számolható el, ugyanakkor a várható veszteségre kötelező a céltartalék képzés.

A fedezeti elszámolás előfeltételei a magyar számviteli rendszerben a nemzetközi és USGAAP előírásoknál jóval enyhébbek. Ugyanakkor fedezeti kapcsolat csak a fedezeti instrumentum kötéskor létesíthető. A fedezeti kapcsolatban lévő ügyletek megjelölése kötelező, de a szabályozás nem tartalmaz további dokumentációs követelményt. Fedezeti kapcsolat előfeltétele a fedezett és fedezeti ügylet ellen-

tetes előjele és megközelítőleg azonos nagyságrendje, de a szabályozás nem számszerűsíti ezeket a követelményeket.

### ⇒ Rejtett származékos ügyletek.

Időnként előfordul, hogy egyes szerződésekben, melyek teljességükben nem felelnek meg a definíciónak megtalálhatók olyan tulajdonságok, amelyek származékos ügyletekhez hasonlóak. A teljes szerződést tekintjük ez esetben a ‚hibrid‘ instrumentumnak, amely egy ‚alapszerződés‘ és egy ‚rejtett származékos ügylet‘ kombinációja.

A kreatív gondolkodók, a rejtett származékos ügyletekre vonatkozó szabályrendszernek köszönhetően nem kerülhetik el az IAS 39 és az US GAAP alkalmazását egyszerűen azzal a ‚technikával‘, hogy egy származékos ügyletet beágyazzanak egy másik, láthatóan nem származékos szerződésbe.

Amennyiben az alapszerződés valószínű érték változása azonnal az eredmény-kimutatásban kerül bemutatásra, a különválasztásra vonatkozó követelménynek nem lenne semmilyen hatása, (hiszen a derivatívok valószínű érték változása is az eredmény-kimutatásban jelenik meg) és ennek megfelelően ebben az esetben nincs szükség az azonosított származékos ügylet külön választására.

Amennyiben azonban nem ez a helyzet, (azaz, az alapügylet nem kerül az eredmény-kimutatásban értékelésre) akkor a rejtett ügylet gazdasági jellemzői és kockázatai további elemzésre kerülnek. Abban az esetben, ha a gazdasági jellemzők és kockázatok nem kapcsolódnak

szorosan az alapügylet gazdasági jellemzőihez és kockázataihoz, akkor a rejtett származékos ügyletet külön kell választani, és az alapügyletet és a különválasztott származékos ügyletet egymástól függetlenül külön kell elszámolni.

Néhány példa a szorosan nem kapcsolódó rejtett derivatívákra. Részesedésre vonatkozó eladási, vagy átváltási opció, fix kamatozású hitel meghosszabbítására vonatkozó opció, hitelviszonyt megtestesítő értékpapír amely tőzsdeindexhez kötött 'kamatot' fizet.

A magyar szabályozás nem tartalmaz a rejtett derivatív ügyletekre vonatkozó szabályokat.

#### ⇒ **Kereskedési tevékenység eredménye.**

A kereskedési tevékenység eredménye, a kereskedés tárgyától függetlenül értékpapír és derivatív kereskedés esetén is nettó módon jelenik meg az IAS és US GAAP szerinti eredményben. Ugyanakkor a magyar beszámoló a tétel bruttó elszámolást és eredmény-kimutatásbeli kimutatást követel meg.

#### ⇒ **Pénzügyi eszközök kivezetése a mérlegből.**

Az IAS és a US GAAP kivezetéssel kapcsolatos szabályrendszere a kontroll meglétére összpontosít. A társaság azokat az eszközöket mutatja ki a beszámolójában, amelyeket ellenőrzése alatt tart. Ugyanakkor, azon eszközök, amelyeket nem tart az ellenőrzése alatt, kikerülnek a beszámolóból.

Mi tekinthető az ellenőrzés megszűnésének:

- Az átvevőre száll az összes az eszközzel kapcsolatos jog minden megkötés nélkül, és az eszköz szabadon eladható vagy leköthető biztosítékként.
- Az átadó nem tartja meg az eszköz ellenőrzési jogát például visszavásárlási lehetőség megtartásának segítségével (kivételet képez ez alól azoknak az eszközöknek a köre, amelyek azonnal beszerezhetőek a piacon vagy a visszavásárlási érték piaci ár).
- A US GAAP szerint bizonyos esetekben a kivezetés további előfeltétele, hogy a pénzügyi eszközök az átadótól jogilag is elkülönítésre kerüljenek (azaz, az eszköz csőd és felszámolás esetén sem kerülhet vissza az átadóhoz).

A magyar számvitel nem tartalmaz e területre vonatkozó elméleti iránymutatást. A visszavásárlási értékpapírügyletekre azonban számos gyakorlati előírás vonatkozik. E tételek közül egyesek, mint például nem valódi penziós ügyletek, a szállítósos repo, és az értékpapír-kölcsönügyletek adásvételként történő elszámolására vonatkozó szabályok eltérnek a vonatkozó nemzetközi számviteli szabványok előírásaitól. Külön érdekességként érdemes megemlíteni, hogy a 3 említett eltéréscsoport közül kettő épp a legutóbbi 2002. január elsejétől hatályos pénzügyminisztériumi rendelet módosításával keletkezett.

#### ⇒ **Egyedi célra létrehozott egységek, SPE-k és ezek konszolidálása.**

Azok az egységek melyeket szűk, világosan meghatározott célra hoztak létre, ahol a vezetés döntéshozatali lehetősége szigorúan korlátozott, melyeknek tevékenység-

ge előre meghatározott tekintjük egyedi/speciális célra létrehozott egységeknek, azaz SPE-knek.

A konszolidációra vonatkozó IAS 27-es szabványt kiegészítő SIC 12-es útmutatás értelmében, az az egység konszolidálja az SPE-t, amely kontrolálja az SPE-t, tevékenységéből a legnagyobb hasznot húzza, és aki a maradvány kockázatot viseli. Kontrollra utaló jelek lehetnek a következők:

- az SPE a társaság nevében/érdekében folytatja tevékenységét,
- a társaságnak döntési joga van az SPE-vel kapcsolatban, vagy a társaság jogosult az SPE által létrehozott eredmény többségére,
- a társaság jogosult az SPE tulajdonjoga vagy eszközei maradványértékének többségére.

A US GAAP hasonló az IAS-hez, de gyakorlatban az IAS –nél kevésbé szigorú, a minősített SPE-k felmentést kapnak a konszolidációs kötelezettség alól.

A magyar szabályozás nem tartalmaz az SPE-kre vonatkozó útmutatásokat.

#### VÁLTOZTATÁSI JAVASLATOK

A fentiek alapján változtatási javaslataim a következők.

**Valós kép elsődlegessége az óvatosság elvével szemben.** A forgatási célú eszközök egységes valós értéken történő értékelése a mérlegben, és a valósérték változásának azonnali megjelenítése az eredmény-kimutatásban.

**A fedezeti és nem fedezeti származékos ügyletekre instrumentumonként**

**egységes számviteli szabályok.** Származékos ügyletek egységes, valós értéken történő értékelését annak érdekében, hogy az eredmény ne legyen manipulálható.

**Fedezeti elszámolás.** Fedezeti elszámolás előfeltételeit a Nemzetközi Számviteli Szabványokhoz közelíteni. Ez számos ponton szigorítást jelentene (becsült és tényleges fedezeti hatékonyság mérés), ugyanakkor lehetővé tenné, hogy egy derivatív ügylet ne csak megkötésekor, hanem érvényességi ideje során bármikor átsorolhatóvá váljon fedezetiből nem fedezetivé és fordítva. Továbbá a fedezeti elszámolás szabályainak újragondolását.

**Rejtett származékos ügyletek.** A rejtett származékos ügyletek azonosítására, elemzésére és számvitelére vonatkozó szabályrendszer kialakítása az eredmény manipulálhatóságának elkerülése érdekében.

**Kereskedési célú ügyletek nettó elszámolása.** A nem fedezeti célú származékos ügyletek és forgatási céllal tartott saját számlás értékpapírok deviza árfolyam-eredményhez hasonló nettó elszámolása.

**Beszerezési költség helyett az amortizált költség elv egységes alkalmazása.** A beszerzési költség elv helyett az amortizált költség elv egységes alkalmazása, továbbá a beszerzéssel, kibocsájtással, folyósítással járó jutalékok és díjak egységes a beszerzési költségben való figyelembevétele.

**Kidolgozandó iránymutatások.** Javaslom, hogy a magyar számviteli szabályozás terjedjen ki a rejtett származékos ügyletek és a speciális célra létrehozott egységekre (SPE-kre) is annak érdekében, hogy elkerülhessük egy „magyar Enron” kialakulását.

**2004. JANUÁR 1.:  
MINIMUM MEGFELELÉS AZ ÚJ EURÓPAI  
DIREKTÍVÁKNAK VAGY IAS?**

Európai uniós csatlakozásunk részeként 2004. január elsejével meg kell felelnünk a 2001/65. számú Európai Közösség Direktívának. (Ezen irányelv nem azonos az Európai Parlament által elfogadott 2005-ös IAS-re való áttérést előíró rendelettel, amely csak a tőzsdei cégekre kötelező). Az új direktívának való megfelelés a hazai számviteli szabályozás és szabályrendszer gyökeres változtatását követeli meg és teszi lehetővé.

Az előttünk álló komplex feladat számos részletkérdést vet fel, az alapkérdés azonban a következő: Nemzetközi Számviteli Szabványok (IAS/IFRS) vagy az európai irányelveknek való minimum megfelelés? A válaszadáshoz szükséges áttekinteni az eddig felszínre került problémákat, a hazai, nem feltétlenül szokványos megoldásokat és az ebből adódó jelentési anomáliákat.

Végül, de nem utolsó sorban hasznos és fontos megismernünk és megfontolnunk a kelet-közép-európai régió belül az IAS-t választó európai uniós jelölttársaink indokait, megközelítését és tapasztalatait.